

ظرفیت دیپلماسی شهری مشهد و تاثیر آن بر نقش ایران در ژئوپلیتیک منطقه اکو

محمد جواد رنجکش^۱

سعیده سادات گرامیان^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۲۱

چکیده

دیپلماسی شهری به حضور شهرها در کنار دولت‌ها، سازمانهای غیردولتی، شرکتهای چندملیتی و سازمانهای بین‌المللی و همچنین سایر بازیگران نظام بین‌الملل در عرصه تعاملات بین‌المللی در ایفای نقش‌های دیپلماتیک اشاره دارد. کلان‌شهرها به عنوان بزرگترین مجموعه‌های انسانی در جهان سهم بسزایی در گسترش و بهره‌برداری از دیپلماسی شهری دارند. از این رو کلان‌شهرهایی مانند مشهد با توجه به پتانسیل‌های منحصر به فرد جغرافیایی، مذهبی، اقتصادی، فرهنگی، علمی و ارتباطی خود حائز اهمیت بالایی در تحرک و فعالیت‌های دیپلماتیک ایران با نهادهای همتای خود و در سازمانهای منطقه‌ای نظیر اکو می‌باشند. این نوشتار برآن است تا به این پرسش پاسخ دهد که بارزه‌ها و مولفه‌های بالقوه نقش آفرینی کلان‌شهر مشهد در حوزه دیپلماسی شهری با نگاه معطوف به حوزه جغرافیایی سازمان همکاری‌های اقتصادی اکو چیست؟ در پاسخ انگاره ابتدایی این است که مشهد و به تعبیری خراسان از ویژگی‌های چندگانه طبیعی، انسانی و معنایی موثرتری نسبت به دیگر شهرهای کشورهای عضو اکو در ایفای این نقش برخوردار است. روش مورد استفاده روش کتابخانه‌ای و اسنادی می‌باشد.

واژگان کلیدی: دیپلماسی شهری، خراسان، مشهد، اکو، بارزه‌های طبیعی/انسانی/معنایی

۱. استادیار گروه روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسوول)

ranjkesh@um.ac.ir

۲. استادیار گروه روابط بین‌الملل دانشگاه پیام نور مشهد

Geramian_s@yahoo.com

۹۳

فصلنامه علمی
مطالعات فرهنگ
دیپلماسی، سال اول،
شماره ۱، بهار ۱۴۰۱

مقدمه

در پایان هزاره دوم میلادی، چند رویداد مهم تاریخی چشم‌انداز اجتماعی زندگی انسان را دگرگون ساخته و با کاهش نقش و اهمیت وستفالیایی دولت-ملت زمینه را برای مطرح گردیدن سایر بازیگران فراملی و فراملی در عرصه نظام بین‌الملل فراهم آورده‌اند. از جمله عوامل تاثیرگذار بر این فرایند می‌توان به پایان جنگ سرد و فروپاشی نظام دو قطبی، انقلاب تکنولوژیک یا گسترش فناوری ارتباطی/اطلاعاتی و جهانی‌شدن اشاره نمود. این عوامل سبب گردیده‌اند تا اقتصادهای سرتاسر جهان به هم وابسته شده و در سیستمی که هندسه آن همواره در حال تغییر است شکلی جدید از روابط میان اقتصاد، دولت و جامعه پدیدار گردد (کاستلز، ۱۳۸۰: ۲۷). از پیامدهای این تغییرات می‌توان به ورود بازیگران جدید نظیر شهرها به عنوان بازیگرانی تاثیرگذار و قابل اتکا در پیشبرد اهداف سیاست‌خارجی کشورها اشاره نمود. از این رو برخی معتقدند در قرن ۲۱ تسلط چین، آمریکا، هند و یا برزیل در گرو چگونگی نقش‌آفرینی شهرهای این کشورهاست (khanna, ۲۰۱۰). تحولات جهان‌انسانی، به سرعت در حال گذار به سوی جهان‌شهری است؛ جهانی که شهرها در آن کنار سایر بازیگران ملی و فراملی به نقش‌آفرینی در حوزه‌های مختلف خواهند پرداخت و به نوبه خود زمینه‌ساز گسترش نقش شهرها و بویژه شهرهای جهانی در نظام کنونی خواهد بود. از این رو، گسترش شهرهای جهانی را باید رخدادی عظیم و حتی ناشی از ابتکارات تکنولوژیکی و فناورانه در نظر گرفت که تاثیراتی ژرف بر عرصه بازیگران روابط بین‌الملل خواهند گذاشت (kotkin, ۲۰۱۰). روند کمک شهرها در عرصه دیپلماسی را می‌توان به دو حوزه تقسیم نمود؛ اول کمک به توسعه بشردوستانه و اهداف بین‌المللی و دوم کمک به توسعه فوری. با این تفاسیر دیدگاه فراگیر، با تمرکز بر درگیر شدن شهر در روند دیپلماسی بین‌المللی، این است که بازیگران دولت و شهر، ساکن مناطق مختلف «دو دنیای سیاست جهانی» هستند. اول دنیای دولت محور قرار دارد که در آن بازیگران دولتی عمل می‌کنند و دوم دنیای چند مرکزی متنوع است که در آن شهرها و دیگر بازیگران غیردولتی عمل می‌نمایند.

بررسی عملکرد کلان‌شهرها در حوزه دیپلماسی حکایت از موفقیت آنها در این حوزه دارد، از این رو زمینه برای گسترش توجه به مقوله دیپلماسی شهری در کشورها من جمله ایران می‌تواند ساختارهای مورد نیاز جهت کارایی بهتر و کارآمدتر کشورها را در فعالیتهای بین‌المللی فراهم آورد. ضرورت این مسئله از آن روست که علیرغم وجود شهرهایی نظیر؛ تهران، اصفهان، مشهد و تبریز در ایران که از قابلیت‌های بالایی در این زمینه برخوردارند، تا به امروز توجهی درخور از سوی مسئولان و اندیشمندان عرصه سیاست نسبت به این مقوله صورت نگرفته است. با عنایت به ناتوانی نسبی دولتها در تحقق پاره ای از اهداف ملی خود، قاعدتا بازیگران غیردولتی نقش و کارویژه های دولتها را تا حدودی عهده دار شده‌اند. در این رابطه و با بررسی ناکامی های سازمان دولتی منطقه‌ای اکو، می‌توان این آلترناتیو را مطرح کرد که در وضعیت عدم تمایل یا ناتوانی دولتهای عضو این سازمان، شهرها و حکومت های محلی چه نقشی را در فرایند همگرایی منطقه‌ای و نیل به اهداف مفروضه می‌توانند ایفا نمایند. مقاله حاضر درصدد است با بررسی نقش کلان‌شهر مشهد، به این سوال پاسخ گوید که شاخصه‌ها و بارزهای کلان‌شهر مشهد در پیشبرد سیاست منطقه‌ای ایران در سازمان اکو چیست؟ فرضیه نوشتار این است که مشهد و به تعبیری خراسان از ویژگی‌های چندگانه طبیعی، انسانی و معنایی در ایفای این نقش برخوردار است.

پیشینه پژوهش

دربرسی ادبیاتی که درحوزه دیپلماسی شهری، جنبه‌ها و ابعاد آن ارائه شده است، آثار بسیاری بچشم می‌خورند که هریک تبیین‌کننده ویژگی‌های مؤثر و کارکردی این مفهوم‌اند. آثاری که غالباً درکنار بررسی نظری چنین مفاهیمی، به ارائه نمونه‌های مطالعاتی بررسی شده و مدلسازی شده می‌پردازند. دراین بین، اثر پلوایم و ملیسن به منظور رفع ابهامات موضوع دیپلماسی شهری در مقاله‌ای با عنوان «دیپلماسی شهری: نقش روبه‌رشد شهرها در سیاست بین‌المللی» به بیان زمینه‌های نظری دیپلماسی چندجانبه و شهر می‌پردازد و پس از مفهوم‌سازی دیپلماسی شهری، ابعاد این نوع دیپلماسی (امنیت، توسعه، ابعاد اقتصادی، توسعه فرهنگی، ارتباطات شبکه‌ای و نمایندگی در سازمان‌های مختلف) را مشخص می‌سازد و در پایان مقاله، نتیجه‌گیری مفصل و جامعی از مفهوم دیپلماسی شهری ارائه می‌کند.

تونون نیز در اثری تحت عنوان «فعالیت‌های دیپلماسی شهری» برآمده از پروژه برقراری صلح شهرها، از لحاظ روانشناختی، موقعیتی و محیطی، به موضوعاتی از قبیل اجتناب از درگیری مستقیم، ارتقاء همزیستی سایر اقشار جامعه، سازگاری با نیازهای شهروندان در شهر از طریق آموزش و بالابردن آگاهی، برقراری صلح بوسیله مشارکت شهرباشهر و خاتمه‌دادن به اختلافات و ارائه پیشنهاداتی برای تقویت دیپلماسی شهری می‌پردازد.

درمیان آثار داخلی تألیف شده درحوزه ادبیات دیپلماسی شهری، مقاله «دیپلماسی شهری (ابزاری برای توسعه ملی در عصر فضای جریانها)»، به بررسی تأثیر رویکرد دیپلماسی شهری بر افزایش رضایت ملی و محلی همراه با شناخت مؤلفه‌های قدرت اقتصاد جهانی در فضای جریان‌ها به منظور نشان‌دادن تفکیک‌ناپذیری سطوح ملی و بین‌المللی جهان امروز و همچنین بیان نقش شهرها در عرصه عملی تعاملات این دو سطح پرداخته و دیپلماسی شهری را در جایگاه ابزار برقراری این تعاملات مورد هدف قرار می‌دهد. این نوشتار که حاصل تلاش پژوهشی مسعود موسوی شفائی از گروه پژوهشی روابط بین‌الملل و دیپلماسی شهری شهرداری تهران می‌باشد، به تغییرات فضای مکانی و شکل‌گیری فضای جریان‌ها و همچنین رابطه ژئولیرالیسم و توسعه در فضای جریان‌ها بعنوان بسترهای بکارگیری دیپلماسی شهری توجه نشان می‌دهد.

آثاری اینچنینی، براهمیت فضای جریان‌ها، به‌مثابه فضایی تأکید دارند که در راستای

جهانی‌شدن و متعاقب با آن، در اثر فرامرز شدن فرصت‌ها و چالش‌ها موجبات افزایش بکارگیری دیپلماسی شهری از سوی کلان‌شهرها و شهرهای جهانی به منظور ارتقاء میزان مشارکت و همکاری‌های بین‌المللی در موضوعات جهانی را فراهم نموده است. از این‌رو، مرتضی قورچی، و محمد امینی در مقاله «دیپلماسی شهری در فرایند جهانی‌شدن»، بر آن شدند تا به فرایند جهانی‌شدن و تأثیر آن بر مفاهیم حکمرانی جهانی، سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی و همچنین دیپلماسی شهری و نقش آن در همکاری‌های بین‌المللی چندجانبه و ارتقاء موقعیت کلان‌شهرها در فضای جریان‌ها بپردازند.

کتاب «دیپلماسی شهری» ترجمه محمدجواد رنجکش و منصوره اسکندران در هشت فصل، به تمامی فعالیت‌های انجام شده توسط حکومت‌های محلی (به عبارت دیگر فرو ملی)، در جلوگیری از منازعات، برقراری صلح و بازسازی بعد از منازعه‌ها اشاره می‌کند. کتاب حاضر توفیق و مشارکت حکومت‌های محلی در مقابله با منازعه‌ها، برقراری صلح و بازسازی بعد از منازعه‌ها را بررسی نموده و در عین حال ضعف‌های و معایب آن را نیز مورد تأکید قرار می‌دهد. در مجموع آنچه در این کتاب ارائه می‌گردد با هدف پیوند تحولات صورت گرفته در فضای دیپلماتیک بین‌المللی، حضور بازیگران جدید و شرایط واقعی صلح و درگیری انجام می‌پذیرد تا راه‌حلی مناسب و قابل‌توجه برای مسائل و بحران‌های موجود بیابد.

در این فضا، شهرها با ارتقاء جایگاه اقتصادی، سیاسی، فن‌آوری، فرهنگی و زیرساختی خود از توان، نفوذ و اعتبار کافی برای اجرای فعالیت‌های دیپلماتیک برخوردار می‌شوند و در راستای فعالیت‌های خود، از دیپلماسی شهری بهره می‌برند. این مطلب، کانون توجه مقاله‌ای با عنوان «دیپلماسی شهری، بررسی نقش و جایگاه شهرها به عنوان بازیگر جدید عرصه روابط بین‌الملل» از آثار هادی زرقانی، محمدجواد رنجکش و منصوره اسکندران است که تلاش دارد در چارچوب بحث دیپلماسی شهری، نقش و کارکرد شهرها را به عنوان بازیگران جدید روابط بین‌الملل مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار دهد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که شهرها با ایفای نقش فراملی خود در زمینه‌های امنیت، توسعه، اقتصاد، فرهنگ، شبکه‌سازی، و حضور در سازمان‌های بین‌المللی به بازیگرانی فعال در عرصه روابط بین‌الملل تبدیل شده‌اند. در مجموع آثار متعددی در دو حوزه دیپلماسی شهری و اکو وجود دارد؛ اما هیچ‌یک از این آثار به وضعیت و موقعیت شهر مشهد در ایفای نقش دیپلماتیک خود در منطقه اکو اشاره ننموده‌اند.

دیپلماسی بطور سنتی مربوط به قلمرو سرزمین بوده و بر اساس این مفروضه معنا می‌یابد که، جوامع سنتی تحت حاکمیت جداگانه سازماندهی شده و در لوای کشور-ملت دارای مرزهای تعریف شده‌ای هستند. چنین برداشتی از دیپلماسی بیشتر با عامل مکان در ارتباط بوده و کار با جغرافیا را راحت‌تر از هر چیز دیگری در نظر می‌گیرد (بیات، ۱۳۸۶: ۲۱). دیپلماسی ممکن است متضمن کل فرایند روابط خارجی، تدوین سیاست و نیز اجرای آن باشد، از این منظر می‌توان دیپلماسی را رویه اداره روابط میان کشورها از طریق نمایندگان رسمی در نظر گرفت (Plano, 1988: 241).

اما همانگونه که مطرح گردید مفهوم دیپلماسی در طول زمان دچار تحولات و تطورات گوناگونی گردیده است که در این اثنا یکی از مفاهیم قابل تامل مفهوم دیپلماسی شهری است. دیپلماسی شهری؛ هنر کاربردی روابط بین‌الملل برای مذاکرات، تعامل، توسعه و بهسازی روابط بین ملتها وای مشکلات و معضلات روابط دولت‌هاست و بخش مهمی از دیپلماسی عمومی در کشورهای دموکراتیک و پیشرفته به شمار می‌رود. در این تعریف بر سه وجه متمایز دیپلماسی شهری از دیپلماسی دولتی تأکید گردیده است. دیپلماسی شهری؛ نخست یک هنر است، دوم کاربردی است و در وهله سوم در این دیپلماسی، هدف اصلی ملتها هستند؛ نه الزاماً دولت‌ها. از این رو در جهان امروز که دولت‌ها در کشورهای پیشرفته برخلاف کشورهای عقب افتاده، به سوی کوچک‌تر شدن حرکت می‌کنند و درباره مسائل اساسی زندگی، سیاست، فرهنگ و اقتصاد جامعه، از پایین به بالا تصمیم‌گیری می‌شود؛ شهردارها و همچنین اعضای شوراهای شهر به عنوان نماینده مستقیم افکار عمومی و اراده مردم، در بهبود روابط ملت‌ها با یکدیگر نقش برجسته‌ای دارند (صفوی، ۱۳۸۹). می‌توان گفت دیپلماسی به نهادها و روندهایی گفته می‌شود که کشورها و سایر بازیگران عرصه بین‌الملل خود و منافع خود را از طریق آن به دیگر بازیگران عرضه می‌کنند. با این تعریف روندها و نهادهایی که شهرها از طریق آن با دیگر بازیگران اعم از دولت‌ها و شهرها و نهادهای بین‌المللی ارتباط برقرار نموده و خود و منافع خود را عرضه می‌کند دیپلماسی شهری نامیده می‌شود. کلان شهرها به عنوان بزرگترین مجموعه‌های انسانی در جهان سهم بسزایی در گسترش و بهره‌برداری از دیپلماسی شهری دارند. در واقع همان اهمیتی که کشورهای بزرگ و قدرتمند در عرصه دیپلماسی کشورها دارند، کلان شهرها می‌توانند در عرصه دیپلماسی شهری داشته باشند. مسایل مشترک شهرهای امروزی از جمله ترافیک، آلودگی محیط زیست شهری، آسیب‌های اجتماعی، روش‌های کاهش تلفات حوادث طبیعی، توسعه

شبکه‌های خدمت شهری و ... ایجاب می‌کند مدیرانی که مسئولیت این مسائل را به عهده دارند برای افزایش کارایی خود تجربیاتشان را مبادله کنند. طی سال‌های گذشته، جنبه‌های خاصی از دیپلماسی شهری تحت عناوین دیگری؛ همچون دیپلماسی شهرداری، دیپلماسی شهروندی و دیپلماسی شهر به شهر مورد استفاده قرار گرفته بود (سیزو و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۷). یکی از اولین کاربران عبارت دیپلماسی شهری علاقمند به برقراری صلح، انجمن گلوکال (جهان‌محلی)، متشکل از شبکه‌ای شهرها می‌باشد. این انجمن مطالعات خود را در مورد «جهان‌محلی شدن» در سال ۲۰۰۳ منتشر کرد (Van Veldhuizen & Musch, 2008: 56). عبارت جهان‌محلی شدن به رابطه‌ی بین جهانی شدن فناوری، اطلاعات و اقتصاد از یک سو و واقعیت‌های محلی از سوی دیگر، اشاره دارد. این انجمن یک سیستم از پایین بالا برای حاکمیت جهانی-شدن و مساوات بیشتر که حکومت‌های محلی در آن نقش کلیدی دارند، را پیشنهاد و از تمرکززدایی و همکاری‌های شهر به شهر به عنوان فرایندهای اصلی در این سیستم یاد می‌کند. دیپلماسی شهری از اولویت برخوردار بوده و برقراری صلح یکی از مواردی است که دیپلماسی شهری در رابطه با آن مطرح می‌شود.

کمیته دیپلماسی شهری، برقراری صلح و حقوق بشر سازمان شهرهای متحد و حکومت‌های محلی (UCLG) در سال ۲۰۰۵ این مفهوم را به عنوان «ابزار حکومت‌های محلی و انجمن‌های آنها در ارتقای انسجام اجتماعی، پیشگیری از منازعات، حل منازعات و بازسازی بعد از آنها با هدف ایجاد محیطی پایدار که در آن شهروندان با یک دیگر در صلح، دموکراسی و رفاه»، زندگی کنند تعریف کرده است (زرقانی، رنجکش و اسکندران، ۱۳۹۳: ۱۷۱).

کنگره مقامات محلی و منطقه‌ای اتحادیه اروپا تعریف UCLG از این مفهوم را در سال ۲۰۰۸ برگزید و اضافه می‌نماید که دیپلماسی شهری را می‌توان بعنوان گسترش طبیعی نقش شهرها به عنوان اعضای جامعه بین‌المللی، اشاعه ارزشهای دموکراسی، حاکمیت قانون و حقوق بشر تلقی کرد. در این گزارش تعریف ظریف دیگری نیز مطرح شد: «در راستای اهداف این گزارش، دیپلماسی شهری به صورت فعالیتی مطرح می‌شود که یک مقام شهری در یک منطقه درگیر منازعه، کمک‌هایی از یک یا چند مقام شهری خارج از آن منطقه دریافت می‌کند».

با بررسی آنچه در کلان شهرهای بزرگ جهان گذشته، درمی‌یابیم که دیپلماسی شهری در این کشورها یک دیپلماسی موفق بوده و حوزه تأثیرگذاری فراوانی داشته است. شش موضوع دیپلماسی شهری عبارتند از: امنیت، توسعه، اقتصاد، فرهنگ، شبکه‌ها و نمایندگی. دیپلماسی شهری می‌تواند با برگزاری جشنواره‌ها و یا برنامه‌های

فرهنگی در قالب نمایشگاه ویا فستیوال نسبت به بهبود اوضاع موثر باشد؛ برنامه‌ها و رخدادهای فرهنگی و هنری همیشه موجب افزایش دوستی‌ها شده‌اند که مسئولان حوزه شهری باید توجه کافی نسبت به آن داشته باشند. انجام این اقدامات فرهنگی می‌تواند مردم شهرهای بزرگ جهان را از تمدن، فرهنگ و آداب و سنن سایر ملل آگاه کند و سهم به‌سزایی در افزایش شناخت جهانیان از یکدیگر خواهد داشت. افزایش صدور روایید برای جهانگردان خارجی و جذب سرمایه‌گذاری نیز از جمله روش‌هایی است که مسئولان شهری می‌توانند با استفاده از آنها حوزه دیپلماسی شهری را فعال کنند. سرمایه‌گذاری‌هایی که برخی از سرمایه‌گذاری خارجی در شهرها انجام می‌دهند، موجب توسعه شهر خواهد شد. همچنین سفر شهرداران به کشورهای دیگر راه مناسبی برای جذب سرمایه‌های فراوان برای توسعه کلان شهرها خواهد بود.

در کلان شهرهای پیشرفته جهان علی‌العموم شهرداری‌ها مستقل از دولت‌ها عمل می‌نمایند و روابط نزدیک‌تری با مردم دارند و دارای وزن سیاسی و اجتماعی بالایی هستند؛ از این رو می‌توانند به عنوان بالاترین مقام اجتماعی آن شهر، در بسیاری از حوزه‌های اقتصادی، فرهنگی، هنری، تحقیقاتی و حتی سیاسی با دیگر کشورها وارد مذاکرات همه‌جانبه شوند. از این رو دیپلماسی‌شهری را می‌توان روندها و نهادهایی دانست که شهرها از طریق آن با دیگر بازیگران اعم از دولتها، شهرها و نهادهای بین‌المللی ارتباط برقرار نموده و خود و منافع خود را عرضه می‌نمایند. با این تعریف دیپلماسی‌شهری را می‌توان شکلی از مرکزیت زدایی از مدیریت روابط بین‌الملل از طریق انتخاب شهرها به عنوان بازیگرانی کلیدی در این عرصه در نظر گرفت. در بسیاری موارد نمایندگان شهرهای درگیر در پروسه دیپلماسی‌شهری، شهردارها می‌باشند، چرا که آنان عموماً مسئول روابط بین‌الملل شهرهای خود بوده و نقشی مهم در این فرایند ایفا می‌نمایند. اهمیت دیپلماسی‌شهری از این اصل نشئت می‌گیرد که، اصولاً ملت‌ها با یکدیگر مشکلی ندارند؛ بلکه این دولت‌ها هستند که علی‌العموم نماینده و حافظ الیگارشی‌های مختلف نظامی، اقتصادی، امنیتی و ایدئولوژیک‌اند و به خاطر تعارض منافع با یکدیگر منازعه و رقابت دارند. لذا به قول "اریک فروم" در جامعه سالم، بدون شک شهردارها که برگزیده و نماینده مستقیم مردم هستند و الزاماً حافظ منافع حزب و دولت حاکم نیستند می‌توانند بین کشورهایی که دول آنها با یکدیگر مشکل دارند نقش مهمی در بهبود و افزایش مناسبات سازنده اقتصادی، فرهنگی و هنری ایفا نمایند. به عنوان مثال ژاک شیراک زمانی که مسئولیت شهرداری پاریس را بر عهده داشت توانست با استفاده از

دیپلماسی‌شهری روابط میان فرانسه و شوروی را که روزگاری تیره و تار شده بود، احیا نماید. با این تفاسیر شاید بتوان یکی از عوامل مهم در رشد و افزایش نقش شهرها را در ایجاد پیوندهای خواهرخواندگی میان آنها دانست، این امر موجبات توجه ویژه بین کلان شهرها را فراهم می‌آورد. از این جهت که معمولاً کلان شهرها و یا شهرهای کهن از قبیل اصفهان و آتن، یا شهرهای نیمه معاصر مانند تهران و توکیو و یا شهرهای جدید مانند سائوپولو توسعه یافته‌اند و هر کدام با ویژگی‌های خاص؛ حامل ارزش‌ها، فرهنگ، هنر و اقتصاد خاصی هستند. تعامل و دیالوگ بین این شهرها؛ موجب مبادله تجربیات و دانش در حوزه‌های مختلف می‌شود. البته راهکارهای نقش‌آفرینی دیپلماسی‌شهری متعدد بوده و این روند می‌تواند از طریق برگزاری جشنواره‌ها و یا برنامه‌های فرهنگی و هنری مختلف صورت پذیرد. مهمترین شاخصه‌ها و ویژگیهای یک شهر بین‌المللی برای ایفای وظایف دیپلماتیک بدین قرار می‌باشد:

۱- برخورداری از موقعیت ژئوپلیتیکی و جغرافیایی مناسب در راستای توانایی برقراری ارتباط با دیگر بخش‌های جهان؛ یکی از متغیرهای تأثیرگذار بر جایگاه شهرها در سیاست خارجی کشورها، ویژگی‌های ژئوپلیتیکی آنهاست؛ زیرا چنین ویژگی‌هایی در توان شهرها نقشی اساسی ایفا می‌نمایند. این ویژگی‌ها را می‌توان در دو دسته از عوامل مطرح نمود؛ یکی عوامل ثابت، که موقعیت جغرافیایی و شکل‌های آن از قبیل فضا و تقسیمات آن، وسعت شهر، وضع توپوگرافی از قبیل مرزها و ناهمواری‌ها، شکل شهرها و انواع آن و غیره را شامل می‌شود. دوم عوامل متغیر که جمعیت، منابع طبیعی، انرژی را دربر می‌گیرد (انصاری، ۱۳۸۳: ۲).

۲- جاذبه‌های موثر مذهبی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی برای جذب گردشگران و سرمایه‌گذاران خارجی در راستای گسترش روابط بین‌الملل؛ تعریف ویژگی‌های شهر از آن رو اهمیت دارد که مبنایی برای نوع توسعه چنین شهری خواهد بود. شهر توریستی؛ شهری است که دارنده جذابیت خاصی باشد که بر مبنای آن عده قابل توجهی از افراد برای استفاده از آن جذابیت به آن شهر سفر کنند. اما تعریف شهر مذهبی قدری دشوارتر است. در تعریف اول، می‌توان شهر مذهبی را شهری دانست که نوع شهروندان آن از پایبندی دینی بالایی نسبت به دیگر شهرها برخوردار باشند. بر اساس این تعریف، مثلاً قزوین یا کاشمر یک شهر مذهبی قلمداد می‌شوند. در تعریف دوم، شهر مذهبی شهری است که در

آن نهادهای مذهبی خاصی وجود دارد که موجب می‌شود دینداران برای انجام یا تنظیم برخی امور مذهبی خود به آن شهر مراجعه نمایند. براساس این تعریف، شهرهایی مانند قم (که در آن مدارس و مراجع دینی وجود دارد) و نیز مکه، مدینه و مشهد (که در آن نمادهای دینی وجود دارد که افراد برای انجام برخی امور دینی خود به آنها مراجعه می‌کنند) شهر مذهبی قلمداد می‌شود.

۳- وجود ساختارهای امنیتی مناسب که نشان دهنده میزان ثبات و امنیت در آن شهر می‌باشند؛

۴- وجود شبکه‌های گسترده حمل و نقل درون و برون شهری؛ این ویژگی پیوستگی زیادی با ساختارهای اقتصادی کلان‌شهرها دارد، از این رو یکی از مهمترین بحث‌ها در مورد ویژگی‌های یک کلان شهر، شرایط حمل و نقل است، چرا که این عامل فصل مشترک بسیاری از فعالیت‌های اجتماعی- اقتصادی است که نقش مؤثری در آرامش جامعه، دسترسی به فرصت‌ها، و کارآیی سیستم‌ها ایفا می‌نماید.

۵- برخورداری از یک ساختار سازمانی مناسب شهرداری که علاوه بر اشراف به فعالیت‌های شهری، دارای توانمندی‌های دیپلماتیک لازم برای ایفای وظایف بین‌المللی خود نیز باشد. در ادامه ضمن توضیح مختصری از تاریخچه و جایگاه سازمان همکاری های اقتصادی (اکو) و جایگاه و اهمیت ایران در این سازمان، به نقش شهر مشهد، با توجه به بارزهای ویژه ژئوپلیتیک این شهر، در سازمان اکو خواهیم پرداخت.

سازمان همکاری اقتصادی اکو

سازمان همکاری‌های اقتصادی ECO یک سازمان منطقه‌ای دولتی است. پس از تشکیل کنفرانس تجارت و توسعه در مارس ۱۹۴۶ و تعیین دهه ۱۹۶۰ به عنوان دهه توسعه و عمران کشورهای در حال رشد، همکاری میان کشورهای نیز گسترش بیشتری یافت. با توجه به این امر سازمان همکاری‌های منطقه‌ای (آر-سی-دی) در ژوئیه ۱۹۶۴ (۱۳۴۳) با عضویت سه کشور ایران، ترکیه و پاکستان تشکیل گردید. فلسفه وجودی آر-سی-دی را می‌توان در شرایط سیاسی و اقتصادی موجود در کشورهای عضو در نخستین سالهای دهه ۱۹۶۰ جستجو نمود. فعالیتهای سازمان همکاری‌های منطقه‌ای از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۷ یعنی سال پیروزی انقلاب اسلامی ایران ادامه یافت. از اوایل سال ۱۳۵۷ با اوج‌گیری انقلاب اسلامی فعالیت این سازمان نیز روند آهسته‌تری به خود گرفت تا جاییکه در سال ۱۳۵۹ تصمیم به انحلال آن گرفته شد. اما با بررسی‌ها و تحقیقات جامعی که صورت گرفت و با توجه به جمیع جهات و ضرورتها، مصلحت لزوم حفظ همکاری مورد تایید قرار گرفت. لذا با دوراندیشی

مسئولان ذریبط و با در نظر گرفتن اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران مبنی بر گسترش روابط با کشورهای همسایه مسلمان و جهان سوم، همکاری سه کشور ایران، ترکیه و پاکستان تحت نام جدید سازمان همکاری اقتصادی (اکو) از نهم بهمن ماه ۱۳۶۳ آغاز بکار کرد و گسترش سازمان در بخشهای مختلف مورد تاکید سران قرار گرفت (آقای: ۳۳۳-۳۳۸۱۳۸۳). کشورهای افغانستان، تاجیکستان، آذربایجان، ازبکستان، ترکمنستان، قزاقستان و قرقیزستان در ۱۹۹۲ به این سازمان ملحق شدند.

نقشه کشورهای عضو اکو

چنانکه از نام این سازمان پیداست، هدف اصلی از تأسیس آن همکاری کشورهای عضو در حوزه‌های مختلف اقتصادی بوده و هست که این هدف با سازوکارهای گوناگونی تأمین شود، به ویژه می‌توان به مواردی همچون رفع موانع تجارت آزاد، کنار نهادن سیاست‌های تجاری مخالف ترکیب گام به گام و تدریجی در اقتصاد جهانی، توسعه همکاریها در حوزه‌های دیگر همچون حوزه‌های اجتماعی، فنی، فرهنگی و علمی، توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل و ارتباطات، توسعه و ادغام بخش‌های خصوصی و عمومی اقتصاد و ترویج خصوصی سازی، توسعه منابع انسانی، تشدید تحرك و بهره‌گیری از منابع خام موجود در منطقه به ویژه منابع سرشار انرژی، استفاده مؤثر از پتانسیل‌های کشاورزی و صنعتی منطقه، همکاری برای ریشه‌کنی مصرف مواد روان گردان، تسهیل همکاری‌های زیست محیطی، همکاری با سازمانهای بین‌المللی دیگر و تشدید و تقویت پیوندهای تاریخی ملل منطقه از راه توسعه گردشگری اشاره نمود، از جمله اهداف دیگر سازمان گسترش تجارت درون منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و همچنین تلاش در جهت ادغام تجارت کشورهای منطقه با تجارت جهانی است (koolae, ۲۰۱۰).

موقعیت ویژه جغرافیایی و همبستگی تاریخی کشورهای اکو، از دیر باز مورد توجه سران کشورهای عضو و نیز گردانندگان سیاست‌های بین‌المللی بوده است. همبستگی ایران و پاکستان و ترکیه و نیز کشورهای ماوراءالنهر و شرق خزر و همچنین کشورهای تازه استقلال یافته غرب دریای خزر یک واقعیت انکارناپذیر

تاریخی است. بیشتر کشورهای عضو در مسیر راههای مبادلاتی چند هزار ساله نظیر راه ابریشم قرار گرفته‌اند. به همین دلیل همبستگی دوباره این کشورها یک نیاز طبیعی است و چنان موقعیتی را بوجود خواهد آورد که تقریباً در هیچ نقطه جهان شبیه آن از نظر اهمیت استراتژیک مبادلات تجاری وجود نداشته باشد. این منطقه در چهار راه اتصال بازارهای شرق، غرب، شمال و جنوب کره زمین قرار گرفته است. از سوی شرق، بازار ۱/۵ میلیاردی چین، کره و ژاپن و سایر کشورهای جنوب شرقی آسیا مستقیماً در دسترس این سازمان قرار دارند. شبه قاره هند و تمامی قاره آفریقا در جنوب این منطقه قرار دارند، و آبراه خلیج فارس و اقیانوس هند امکان حمل کالا را از راه دریا و با صرفه بسیار اقتصادی در منطقه اکو فراهم میکند. خاورمیانه غربی، اروپای غربی و شرقی و حوزه مدیترانه از طریق مرزهای غربی این سازمان اقتصادی قابل دسترسی است. روسیه هم از طریق دریای خزر و هم از طریق راه‌های مبادلاتی واقع در طرفین دریای خزر یک موقعیت کم نظیر را در اختیار این منطقه قرار داده است. از سوی دیگر کشورهای تازه استقلال یافته واقع در شرق خزر شامل ترکمنستان، ازبکستان، تاجیکستان و قرقیزستان با پیوستن به اکو به کلی از انزوا خارج شده و به تمام بازارهای شرق و جنوب این منطقه دسترسی یافته‌اند. متقابلاً کشورهای اصلی اکو از طریق این جمهوری‌ها می‌توانند مبادلات خود را به کشورهای چین و ماورای آن گسترش دهند. اکو دومین اتحادیه منطقه‌ای در دنیا بعد از اتحادیه اروپا است که ۸ میلیون کیلومتر مربع یعنی حدود ۲۰ درصد از مساحت آسیا و ۶ درصد مساحت جهان و حدود ۳۵۰ تا ۴۰۰ میلیون نفر را در برمی‌گیرد. موقعیت جغرافیایی این سازمان منطقه آسیای مرکزی، دریای خزر، خلیج فارس، دریای عمان، دریای سیاه و دریای مدیترانه را در بر می‌گیرد که از ویژگیهای ارزشمند آن است. در اکو جمهوری اسلامی ایران به عنوان سومین کشور دارنده ذخایر بزرگ نفت خام جهان (بعد از عربستان و عراق) و دومین دارنده بزرگترین ذخایر گاز طبیعی (بعد از روسیه) حضور دارند. جمهوریهای ازبکستان، ترکمنستان و قزاقستان در آسیای مرکزی و آذربایجان در قفقاز از تولید کنندگان و صادرکنندگان نفت و گاز عضو سازمان هستند. در پیرامون قلمرو جغرافیایی اکو دو قدرت بزرگ آسیایی در حال ظهور با جمعیتی برابر ۲/۵ میلیارد نفر برای نیاز اقتصاد در حال رشد سریع خود نیازمند واردات انرژی هستند که در صورت نظارت و ممانعت ایالات متحده (رقیب اقتصادی آنها) از جریان آزاد انرژی از راههای تجاری آبهای آزاد جهان، رکود اقتصادی آنان حتمی است. بنابراین قلمرو اکو در همسایگی این دو ابر قدرت در حال ظهور، از نظر استراتژیک از اهمیت خاصی برخوردار است و موقعیت اکو را

به موقعیتی ژئوپلیتیکی و جهانی تبدیل می‌نماید. سازمان اکو با بیش از ۴۰۰ میلیون جمعیت خود، جمعیتی نزدیک به اتحادیه اروپا دارد و می‌تواند بازاری مناسب برای چین و هند و دیگر سازمانهای اقتصادی منطقه‌ای باشد (بهرامیان، ۱۳۹۰: ۱۷). باید اذعان داشت که، کشورهای عضو منطقه اکو با داشتن جمعیتی قابل توجه به عنوان یکی از سازمانهای مهم منطقه‌ای به شمار می‌رود، گرچه توانایی‌های این سازمان به دلایلی نظیر ناکارآمدی‌های موجود در آن هنوز به فعلیت نرسیده و به صورت بالقوه باقی مانده است. اما برخورداری از شرایطی چون: جمعیت مناسب، دسترسی به منابع اولیه و خام جهت فعالیت‌های تجاری/صنعتی، برخورداری از ایدئولوژیهای مشابه و یکسان میان اعضا، حکایت از توانمندیهای گسترده این سازمان برای ایفای نقشی گسترده و مناسب در عرصه‌های مختلف منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای دارد.

در کنار مزایا و امتیازات بالقوه و بالفعل اکو که به آن اشاره شد، چالش‌هایی نیز در مسیر این سازمان قرار دارد که تاکنون مانع تحقق اهداف متصوره بنیان گذاران آن گردیده است. از عمده ترین این چالش‌ها می‌توان به مواردی همچون وجود فرهنگ‌های متفاوت، قرار گرفتن اعضا در بلوک‌های سیاسی مختلف، ساختارهای اقتصادی غیرمکمل، فقدان سرمایه و فن آوری‌های پیشرفته، اعمال نفوذ کشورهای فرامنطقه‌ای و بی‌ثباتی نسبی برخی از آنها، وجود قوانین دست و پاگیر، فقدان بازار رقابتی میان آنها، تضادهای فرهنگی و سیستم‌های متفاوت حکومتی در کشورهای عضو اشاره نمود. بلحاظ شاخص اندازه اقتصاد ملی، کل تولید ناخالص داخلی این سازمان در سال ۲۰۰۰، ۴۰۴ میلیارد دلار بوده است که کل تولید ناخالص داخلی اکو در مقایسه با جمعیت جهانی به مراتب پایین تر است. از لحاظ سطح درآمدی، بیش از نصف اعضا در سطح درآمدی کم قرار دارند و تنها یک کشور-ترکیه-با سطح درآمد بالاتر از متوسط بوده و بقیه نیز در سطح درآمد کمتر از متوسط قرار دارند. به این ترتیب کشورهای عضو، از لحاظ سطح درآمدی ناهمگون و اساساً فقیر و کمتر توسعه یافته محسوب می‌شوند (حسینی و هومن، ۱۳۸۶: ۲۱).

باید نظر داشت شاخص درآمد سرانه، بالاترین تولید سرانه به ترکیه، ایران و قزاقستان با بیش از ۵۰۰۰ دلار تعلق داشته و کمترین به افغانستان و تاجیکستان با کمتر از ۱۵۰۰ دلار می‌باشد. نرخ رشد تولید ناخالص داخلی شش کشور عضو طی سالهای اخیر منفی بوده و بقیه کشورها نیز نرخ رشد کمتر از ۲ درصد را تجربه کرده اند. از مجموع ده کشور عضو اکو، تنها ۳ کشور با سطح درآمد سرانه متوسط و ۷ کشور بقیه در سطح درآمد سرانه پایین قرار دارند و بدین ترتیب هیچ کدام از اعضای اکو از سطح درآمد بالاتری برخوردار نیستند. مطابق اطلاعات آماری سازمان آنکتاد کل

سرمایه‌گذاری خارجی ورودی سازمان اکو در سال‌های مختلف ۱۹۹۷، ۲۰۰۰ و ۲۰۰۱ به ترتیب ۲/ و ۹۵/ درصد از کل FDI بوده است (Unctad.World Investment Report, 2002). به لحاظ شاخص آزادی اقتصادی ترکیه با کسب رتبه ۳۱ در بین ۱۵۷ کشور جهان، در صدر کشورهای عضو اکو قرار دارد؛ در حالیکه ایران در رتبه ۱۴۶ می‌باشد. اعضای اکو به دلیل مواجهه با مشکلات عدیده اقتصادی در صحنه بین‌المللی نقش بسیار ضعیفی را ایفا می‌نمایند. در بسیاری از این کشورها، استفاده از مقررات کنترل اقتصادی، سیاست تجاری و یارانه‌ها و حمایت از صنایع به نحو چشم‌گیری اعمال می‌شود (حسینی و هومن، ۱۳۸۶: ۲۷). تک محصولی بودن اقتصاد کشورهای عضو نمونه دیگری از چالش‌های مجموع کشورهای عضو بشمار میرود که تا حدود ۷۰ درصد از تولیدات کل این مجموعه به این‌گونه کالاها اختصاص داشته و مانعی بر سر راه روابط دو و چندجانبه تجاری اعضا می‌باشد. بلحاظ شاخص شدت تجارت، در حالیکه سهم صادرات کشورهای عضو اتحادیه اروپا به دیگر کشورهای عضو، ۶۲ درصد می‌باشد، سهم تجارت درون منطقه‌ای از کل تجارت اکو از ۶/۲۷ درصد در سال ۱۹۹۷ به ۶/۱۵ درصد در سال ۲۰۰۳ کاهش یافته است و این حاکی از پایین بودن درجه پایین همگرایی این کشورهاست.

جایگاه و اهمیت ایران در اکو

جمهوری اسلامی ایران به عنوان یکی از سه عضو مؤسس سازمان اکو همواره بیشترین اهتمام را نسبت به حفظ موقعیت این سازمان داشته است. در حال حاضر، اکو تنها سازمان منطقه‌ای و بین‌المللی است که مقر آن در قلمرو جمهوری اسلامی ایران قرار دارد؛ حدود ۲۲ درصد بودجه سالانه این سازمان را ایران تأمین می‌کند؛ بیش از ۲۰ درصد کارشناسان آن ایرانی اند و بنابراین دامنه آزادی عمل و تأثیرگذاری ایران در این سازمان بیش از هر سازمان دیگر است (سهرابی و شیخ الاسلام، ۱۳۸۹: ۸). در ذیل با اشاره به مزایا و نقش ایران در این سازمان، فهم بهتر و دقیق‌تری از جایگاه شهر مشهد در قالب مفهوم دیپلماسی شهری در اکو ارائه خواهد گردید.

الف) اهمیت ترانزیتی

عبور کالا و مسافر از مسیر کشورهایی که قابلیت جغرافیایی برای تبدیل شدن به یک محور ترانزیتی را دارند، می‌تواند آنها را به راه‌های تجاری عمده در دنیا تبدیل نماید. چنین شرایطی بی‌شک بر توسعه تجارت آنها موثر بوده و ترقی روزافزون اقتصادی را به همراه دارد. برای استفاده بهینه از چنین شرایطی، توسعه حمل و نقل از جمله توسعه راه‌های جاده‌ای، راه آهن و نیز دریایی، ارتقای وضعیت پست‌های مرزی و گمرکی به لحاظ نیروی انسانی، تجهیزات و مکانیسم‌های کنترل کالا و وسایل

حمل و نقلی شرط اساسی است. بنابراین توسعه حمل و نقل و زیرساخت‌های آن، به همراه موقعیت ترانزیتی یک سرزمین، منجر به کسب عواید ناشی از تعداد بیشتر مسافر و انتقال حجم بیشتر کالا می‌گردد که می‌تواند منبع اقتصادی سرشاری باشد. از سوی دیگر، توسعه فنآوری‌های حمل و نقلی به عنوان بخشی از فرایندهای ارتباطات، بر گسترش ارتباطات تأثیر بسزایی دارد و توسعه فرایندهای ارتباطات، به نوبه خود منجر به افزایش تبادلات اجتماعی، فرهنگی و تجاری می‌شود که بر توسعه اقتصادی موثر است. وقتی وابستگی‌های متقابل ناشی از گستردگی ارتباطات افزایش یابد، فرصتهای اجتماعی و اقتصادی نیز افزایش می‌یابد.

ایجاد زیرساخت‌های مناسب حمل و نقلی برای ترانزیت گسترده درون منطقه‌ای، می‌تواند اشتغال بسیار گسترده را به دنبال آورد. وجود شرایطی همچون حمل و نقل چند وجهی باعث اتصال بنادر به شبکه ریلی و توسعه بنادر می‌شود. توسعه شهرهای بندری و ترانزیت گسترده کالا، که باعث ارتقای وضعیت بنادر و بالا بردن ظرفیت تخلیه و بارگیری در آنها خواهد شد، بی‌شک در توسعه اقتصادی نقش موثری دارد. در عین حال توسعه شبکه ریلی و بالا بردن ظرفیت آن که حمل بار و مسافر را در زمان اندک و در مقیاس وسیع امکان‌پذیر می‌سازد، نیازمند بهبود وضعیت فنی قطارها، تولید لوکوموتیو و واگن‌ها می‌باشد که از صنایع مهم سودآور می‌باشد.

یکی از اقدامات و اسناد مهم سازمان اکو موافقت‌نامه چهارچوب حمل و نقل ترانزیت است. مطابق مقدمه این موافقت‌نامه تنظیم و تدوین آن به منظور «تعاملات بیشتر کشورهای امضاکننده موافقت‌نامه در سطح منطقه و در سطح جهان»، «تلاش برای اینکه هیچ کشوری حتی محصور در خشکی، از بقیه جهان منزوی نباشد» و «دستیابی و ارتقای سیستم حمل و نقلی و ارتباطی تأمین‌کننده منافع اقتصادی کشورهای امضاکننده» انجام پذیرفته است.

جمهوری اسلامی ایران به لحاظ برخورداری از موقعیت خاص ترانزیتی در میان اعضای اکو طبعاً از اجرای چنین موافقت‌نامه‌ای بیش از همه می‌تواند منتفع گردد چرا که ایران تنها کشور عضو اکو است که با پنج کشور دیگر مرز مشترک دارد. راه داشتن سه کشور ایران، ترکیه و پاکستان به دریای آزاد، شرایط ویژه‌ای را برای این سه کشور در منطقه اکو فراهم کرده است که طبیعتاً از طریق همکاری‌های درون سازمانی، امکانات بهتری هم برای کشورهای آسیای میانه و هم برای این سه کشور ترانزیتی در بسط و گسترش تعاملات حمل و نقلی و استفاده از خدمات ترانزیتی مهیا می‌گردد. در این میان به دلیل آنکه در مسیر حمل و نقلی شمال

جنوب، کشورهای آسیای میانه راهی به جز انتخاب مسیر ایران برای دسترسی به خلیج فارس ندارند، و استفاده از مسیر آسیای میانه افغانستان پاکستان، به دلیل تخریب زیرساخت‌های حمل و نقلی افغانستان، عملاً امکان‌پذیر نیست، بهترین موقعیت را در اختیار کشورمان قرار می‌دهد. شاید به همین دلیل بوده است که در سالهای اخیر پاکستانی‌ها پیشنهاد اجرای پروژه‌های حمل و نقلی در اکو را داده‌اند. جمهوری اسلامی ایران با در اختیار داشتن زیرساخت‌های مناسب حمل و نقلی در بخش‌های مختلف، از جمله ۱۹۲ هزار کیلومتر انواع راه از جمله حدود ۱۱ هزار کیلومتر آزادراه و بزرگراه و بیش از ۲۰ هزار کیلومتر راه اصلی و حدود ۱۲ هزار کیلومتر راه ریلی و موقعیت بسیار جغرافیایی، نقش بسیار مهمی را در رشد و گسترش تجارت منطقه اکو ایفا می‌نماید.

در بحث صادرات و نقش ترانزیت در این امر، آمارها حاکی از نقش مهم اکو و در این میان نقش ایران می‌باشد. در مورد صادرات آسیا به سایر مناطق این سهم ۵۱ درصد به کشورهای آسیایی، ۱۸ درصد از آسیا به اروپا، حدود ۲ درصد به آفریقا و حدود ۲۲ درصد به آمریکا می‌باشد که موقعیت ایران و کشورهای اکو از این مقدار، منحصر به فرد می‌باشد. در بحث صادرات اروپا به سایر مناطق دنیا، این رقم از اروپا به آسیا حدود ۸ درصد است که باز نقش ایران جای تامل می‌باشد. در مورد صادرات کشورهای CIS به سایر مناطق دنیا باید گفت که ۵۲ درصد آن به اروپا و ۱۲ درصد به کشورهای آسیایی است که با توجه به موقعیت ایران، کشورمان نقش فوق العاده‌ای در ترانزیت این حجم از کالا می‌تواند به عهده بگیرد. یکی از مهمترین راههای مواصلاتی در این باره، کریدور بندرعباس-آلماتی است که به عنوان یکی از کریدورهای اتصال دهنده خلیج فارس و جنوب شرق آسیا به آسیای میانه از بندرعباس شروع شده و با عبور از ترکمنستان و ازبکستان به قزاقستان می‌رسد. این مسیر مهمترین کریدور در واردات، صادرات و ترانزیت کالا در آسیای میانه و نیز در هموارسازی ترانزیت میان کشورهای اکو به حساب می‌آید. (معصوم زاده، ۱۳۹۰:۲۴).

(ب) نقش سازمانی

از منظر نقش سازمانی، ایران در بین کشورهای عضو اکو از چند جنبه دارای اهمیت می‌باشد. اولاً، مقر دبیرخانه به عنوان یکی از چهار رکن ساختاری اکو در تهران است. دبیرخانه مسئول هماهنگی و نظارت بر اجرای فعالیت‌های اکو و کمک به برگزاری نشست‌ها می‌باشد. دوم آنکه، شورای نمایندگان دائم به عنوان بازوی اجرایی شورای وزیران و یکی دیگر از ارکان سازمان، بطور ماهانه در سطح سفرا در تهران

تشکیل جلسه می‌دهد. سوماً، مرکز استاندارد سازی اکو در ایران واقع است. چهارم، مقر دائم موسسه فرهنگی اکو در تهران قرار دارد. این موسسه یک مرکز فرهنگی منطقه‌ای است که چارچوب اکو در زمینه اهداف و برنامه‌های مشترک فرهنگی را طرح ریزی و اجرا می‌کند. هدف اصلی این موسسه ارتقای همکاری و مشارکت نزدیک بین مردم منطقه بطور اعم و همکاری میان رسانه‌های گروهی اندیشمندان، روشنفکران، هنرمندان و کلیه اقشار که به نوعی در زمینه میراث مشترک منطقه صاحب نظر و فعال هستند. همچنین ایران واضح و مبتکر برخی از موسسات وابسته به اکو همچون موسسه آموزشی اکو می‌باشد که مقر آن در ترکیه قرار دارد.

(ج) نقش تجاری

گسترش تجارت درون منطقه‌ای یکی از اولویت‌های اصلی هر سازمان منطقه‌ای است و به همین جهت یکی از عمده‌ترین شاخص‌های ارزیابی موفقیت سازمانهای همکاری منطقه‌ای نیز حجم تجارت درون منطقه‌ای می‌باشد. بدون تردید عمده‌ترین این فعالیت‌ها در سازمان اکو تنظیم موافقت‌نامه تجاری اکو، یا اکوتا می‌باشد. زمینه تنظیم و تصویب این موافقت‌نامه با فعالیت همه جانبه ایران و امضای موافقت‌نامه چهارچوب همکاری تجاری در نشست وزرای تجارت و بازرگانی اکو در تهران در ۶ مارس ۲۰۰۰ آماده گردید. این موافقت‌نامه که به منظور حذف موانع تجاری و موانع تعرفه‌ای پیشنهاد شده بود پس از سه سال تلاش مداوم دبیرخانه اکو در تهران در ژوئیه ۲۰۰۳ به امضای پنج کشور ایران، ترکیه، پاکستان، تاجیکستان و افغانستان رسید. در سال ۲۰۰۴ نیز به ابتکار ایران و ترکیه طرح تاسیس منطقه آزاد تجاری تا سال ۲۰۱۵ در اکو مطرح گردید (شهابی و شیخ الاسلامی، ۱۳۸۹: ۳۸).

(د) نقش علمی- فناورانه

با توجه به جایگاه علمی و پیشرفت‌های فناورانه ایران در سالهای اخیر در منطقه و میان کشورهای عضو اکو، کشورمان از جایگاه خاصی در زمینه همکاری‌های علمی بین کشورهای عضو برخوردار است. از اهداف و اقدامات ایران در این زمینه می‌توان به تقویت همکاری‌های علمی و فناوری، تقویت جایگاه بین‌المللی دانشکده بیمه اکو، افزایش تعداد بورس‌های تحصیلی به کشورهای عضو، طرح تاسیس و راه اندازی مرکز منطقه‌ای ذخایر ژنتیکی و زیستی کشورهای عضو، طراحی برنامه‌هایی جهت ایجاد و تقویت پارک‌ها و مراکز رشد علم و فناوری و ظرفیت‌سازی و برگزاری سمینارهای آموزشی از طرف ایران اشاره کرد.

با عنایت به مطالب مطروحه فوق و پتانسیل قوی ایران در افزایش همگرایی میان کشورهای عضو اکو، بنا به دلایل گفته شده و فراکشوری این سازمان به نتایج

مطلوب خود دست نیافته است. اما با بضاعت موجود باز دورنمای همکاری میان کشورهای عضو دور از دسترس نمی‌باشد. در این میان یکی از اقدامات مهمی که می‌تواند به افزایش همکاری‌ها منجر شود قایل شدن به نقش بازیگران غیر دولتی یا به تعبیر صحیح‌تر حکومت‌های محلی و شهرهای عمده می‌باشد. با یادآوری نقش ویژه ایران، شهر مشهد در قالب دیپلماسی شهری قادر به ایفای نقش موثری در این زمینه می‌باشد که در ذیل بدان اشاره می‌گردد.

دیپلماسی شهری و نقش مشهد در اکو

تجربه سی سال گذشته جمهوری اسلامی ایران و به ویژه تحولات اخیر جهانی و منطقه‌ای نشان می‌دهد که کشورمان به دلیل چالش‌ها و محدودیت‌های محیطی امکان کمتری جهت استفاده از دیپلماسی رسمی و سنتی دارد. به همین دلیل در شرایط کنونی، نیاز به مطالعه دقیق مفاهیمی چون قدرت نرم و دیپلماسی عمومی و بهره‌گیری از امکانات وسیع و احتمالاً مغفول مانده این حوزه همچون ظرفیت‌های دیپلماسی شهری بیش از پیش احساس می‌شود.

آنچه در ارتباط با مشهد گفتنی است این که علاوه بر ویژگی‌های مذهبی، ویژگی‌های تاریخی و گردشگری شهر مشهد یکی از مزیت‌های مهم آن در عرصه دیپلماسی شهری نسبت به دیگر کلان شهرهای دیگر است. کلان شهری مانند مشهد با توجه به پتانسیل‌هایی که داراست می‌تواند نقش عمده‌ای در دیپلماسی شهری ایفا کند. کلان شهر مشهد می‌تواند از مجرای دیپلماسی شهری به معرفی ظرفیت‌ها خود و کسب منافع برای شهروندان خود اقدام کند. ویژگی‌های مذهبی، تاریخی و گردشگری شهر مشهد یکی از مزیت‌های مهم آن در عرصه دیپلماسی شهری نسبت به دیگر کلان شهرهاست.

اماکن تاریخی، امکانات زیارتی و گردشگری و امکانات توریسم این شهر از جانبه برخوردار است اما سهم شهر مشهد در جذب شهروندان کشورهای اطراف اندک است. دیپلماسی شهری باید به دنبال راه حلی برای جبران این نقیصه باشد. این فقط یکی از صدها ماموریتی است که می‌توان برای دیپلماسی شهری عنوان کرد. جذب سرمایه‌گذاری‌های فراملی، استاندارد سازی امکانات شهری، تهیه نیازهای شهری و تلاش برای گرفتن پروژه‌های شهری در سایر نقاط از وظایف دیگر دیپلماسی شهری است. باید گفت مشترکات زبانی، فرهنگی، تاریخی و مذهبی کلان شهر مشهد با کلان شهرهای کشورهای همجوار فرصت مناسب برای توسعه دیپلماسی شهری در سطح منطقه‌ای است.

مزیت‌های مشهد در چارچوب سازمان اکو

عوامل بسیاری در افزایش روابط و همکاری‌های فیما بین کشورهای عضو اکو وجود دارد که استان خراسان و شهر مشهد در قالب دیپلماسی شهری، قادر به ایفای نقش موثری می‌باشد. برخی از این عوامل عبارتند از:

* موقعیت ژئوپولیتیکی و عامل مکان جغرافیایی

* ضرورت‌های سیاسی-امنیتی

* وجود اشتراکات تاریخی، فرهنگی و دینی

* کسب منافع اقتصادی از محل همکاری‌های چند جانبه

* وجود شبکه‌های ارتباطی گسترده و بهره‌برداری از آنها در قالب راه‌های مواصلاتی و کریدور شمال-جنوب

* وجود مراکز علمی دانشگاهی و تحقیقاتی

* تهیه و عرضه انرژی

در ذیل به تشریح برخی از این ابعاد و عوامل پرداخته می‌شود.

الف- حمل و نقل و ارتباطات

استان خراسان شمالی و رضوی به عنوان نقطه اتصال با کشورهای محور در خشکی آسیای مرکزی عضو اکو و همچنین محور ترانزیتی به راه‌آهن بافق- چاه‌بهار از موقعیت ممتازی در اتصال این کشورها به آبراه‌های بین‌المللی برخوردار است. همچنین به علت همسایگی با افغانستان دهلیز ارتباطی با شبه قاره هند نیز به شمار می‌رود.

پاره‌ای از مزیت‌های دیگر شهر مشهد در این باره عبارتند از:

- ۱- تسهیل حمل و نقل و ترانزیت کالاها و مسافران در داخل منطقه اکو از طریق اقدامات کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت
 - ۲- بهبود و توسعه ارتباطات هوایی بین شهرهای عمده و ارتباط دریایی بین بنادر عمده
 - ۳- توسعه چارچوب حمل و نقل چند جانبه برای منطقه اکو
 - ۴- حداکثر استفاده از امکانات بالقوه موجود در کشورهای عضو
 - ۵- بهبود سیستم‌های پستی کشورهای عضو و متصل کردن شبکه‌های مخابراتی کشورهای عضو
- ب- تهیه و عرضه انرژی

با توجه به میراث به جای مانده برای کشورهای عضو اکو در منطقه آسیای مرکزی به لحاظ فقر منابع انرژی از یک طرف و پتانسیل و توانایی‌های جمهوری اسلامی ایران در تامین و عرضه انرژی‌های فسیلی و غیر فسیلی، استان خراسان و شهر مشهد نقش فوق‌العاده‌ای در تامین انرژی که خود زمینه‌ساز گسترش و فعالیت بخش‌های مختلف اقتصادی می‌باشد، می‌تواند به عهده بگیرد. سایر اقدامات دیگر می‌تواند شامل موارد ذیل باشد:

- تهیه طرح جامع انرژی برای منطقه با مشخص کردن اهداف اولویت دار و اصول راهنمایی آنها

- ارزیابی پروژه‌های دو جانبه موجود با دیدگاه منطقه‌ای

- اقدامات تسهیل کننده عبور لوله‌های نفت و گاز و دیگر منابع انرژی برای دسترسی به بازارهای جهانی

- متصل کردن شبکه‌های برق کشورهای عضو به یکدیگر

- حداکثر استفاده از منابع موجود و امکانات بالقوه کشورهای عضو

- همکاری منطقه‌ای برای توسعه ملی و استفاده از منابع انرژی با توجه به نگرانیها زیست محیطی

ج- میزبانی موسسات تخصصی سازمان اکو

امروزه به جز مرکز منطقه‌ای مدیریت خشکسالی سازمان اکو که در مشهد واقع است، این کلان شهر میزبان موسسه تخصصی دیگری از اکو نمی‌باشد. در حالی که با توجه به شاخصه‌های مشترک فرهنگی، تاریخی و دینی، ظرفیت‌های بالایی علمی و پتانسیل‌های ارتباطی توانایی این کلان شهر در میزبانی سازمانها و موسسات دیگری از اکو محرز می‌باشد.

در بین شهرهای بزرگ و دارای پتانسیل ایفای نقش دیپلماتیک در مجموعه اکو، شهرهای استانبول، آنکارا، تبریز، مشهد، تهران و کراچی از شانس بیشتری نسبت

به سایر شهرها از موقعیت ممتازتری برخوردارند. لیک به دلایل ذیل نقش مشهد برجسته تر از سایر شهرها می‌باشد:

۱- نزدیکی جغرافیایی و مرز مشترک با افغانستان و کشورهای آسیای میانه

۲- وجود زمینه‌های فرهنگی مشترک با مجموع کشورهای عضو اکو

۳- مرکزیت خراسان و مشهد در پهنه جغرافیایی اکو

۴- دارا بودن ساختارهای ارتباطی، ترانزیتی، گردشگری، اقلیمی مناسب

۵- امکان جایگزینی کالاهای صادراتی و وارداتی کشورهای عضو بویژه در زمینه نفت و انرژی

۶- وجود نهادهای شهری نسبتاً آماده برای تعریف همکاری‌های دیپلماسی شهری میان اعضای عضو

نتیجه‌گیری

دیپلماسی شهری به عنوان حوزه‌ای از دیپلماسی عمومی، علیرغم فقدان سابقه دیرینه در ادبیات روابط بین‌الملل، از کارکردها و اثربخشی‌های فراوانی بویژه در نقاطی از جهان که دارای بارزهای مشترک فرهنگی، حکمرانی و اقتصادی هستند، برخوردار می‌باشد. به علت ضعف یا عدم اراده دولتها در منطقه خاورمیانه در ایفای کارکردهای دولت بودگی خود، این شهرها و نهادهای شهری و حکومت‌های محلی هستند که می‌توانند نقش برجسته‌ای در بهبود روابط، ایجاد امنیت، فراهم نمودن بستری تعامل و تفاهم مشترک و در یک کلام بهبود امر توسعه ایفا نمایند.

سازمان اکو به عنوان سازمان منطقه‌ای غیر عرب زبان و دارای ویژگی‌های مشترک با دغدغه توسعه، در صورت فراهم بودن شاخصه‌های همگرایی نقش مهمی در ارتقای سطح زندگی مردمان ساکن در کشورهای عضو می‌تواند بردارد. اما به دلایلی که ذکر آن در این نوشتار نمی‌گنجد دولتهای عضو بویژه دولتهای موسس و دارای نقش هژمون از جمله ایران در جامه عمل پوشاندن به اهداف سازمان اکو ناموفق و یا موفقیت نسبی بوده اند. در این بین نقش شهرها و نهادهای شهری به عنوان بخش غیردولتی و غیر رسمی می‌تواند خلاءهای موجود را جبران نماید. استان خراسان و شهر مشهد به علت دارا بودن پتانسیل‌های ممتاز و بعضاً انحصاری از توانایی بالایی در ایفای کارکردهای دیپلماسی شهری در بین کشورهای عضو اکو برخوردار می‌باشد. در پایان ضمن تاکید و اذعان به وجود پتانسیل‌های موجود در استان خراسان و شهر مشهد در ایفای نقش دیپلماتیک این شهر، راهکارها و پیشنهاداتی جهت افزایش هر چه بیشتر آن اشاره می‌گردد.

- ۱- اعلام خواهر خواندگی میان مشهد و پایتخت‌های کشورهای عضو اکو با اهدافی همچون، توسعه و تسهیل روابط شهروندان آماده‌سازی زیر ساخت‌های فرهنگی، برگزاری و میزبانی همایش‌های مختلف منطقه‌ای، جنوب سرمایه‌های خارجی، توسعه تکنولوژی و صدور خدمات فنی و مهندسی، حفظ منافع طرفین در گسترش روابط دوستانه، دو طرفه تشکیل بازارچه‌های مرزی، معرفی فرصت‌های سرمایه‌گذاری مشترک (همچون خواهرخواندگی مشهد بالا هور پاکستان و ارومچی چین)
- ۲- توسعه و گسترش ظرفیت ارتباطات و راه‌های مواصلاتی جاده‌ای و ریلی و هوایی به منظور افزایش حجم انتقال کالا و مسافر از و به کشورهای عضو اکو
- ۳- برگزاری اجلاس‌هایی در شهر مشهد برای بررسی چالش‌های مشترک شهرهای عضو اکو در زمینه‌های همچون شهرنشینی سریع، حمل و نقل عمومی، آلودگی زیست محیطی و سلامت شهری شهروندان در اداره شهرها
- ۴- برگزاری کارگاه‌های بین‌المللی فرهنگی- هنری ادبی در مشهد
- ۵- نشست‌های مشترک بین‌المللی موسسات و سازمان‌های غیر دولتی در مشهد
- ۶- نشست‌های مشترک بین‌المللی نخبگان غیر دولتی
- ۷- نشست‌های مشترک بین‌المللی رسانه‌های غیر دولتی
- ۸- همکاری‌های علمی- فناورانه بین مراکز علمی- پژوهشی مشهد و کشورهای عضو در قالب تبادل استاد و دانشجو، اجرای طرح‌های مشترک علمی، نشست‌های و میزگردهای علمی.

منابع:

- ۱- ابوالحسینی، شهرروز (۱۳۷۸)، «موقعیت اقتصادی کشورهای آسیای میانه در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز»، تازه‌های اقتصاد، شماره ۷۶.
- ۲- احمدی، وحید (۱۳۸۰)، «تحلیلی پیرامون زمینه‌های گسترش همکاری میان ایران و ترکمنستان با تأکید بر بخش انرژی»، سومین همایش ملی انرژی ایران.
- ۳- احمدیان شالچی، نسرین (۱۳۷۴)، «نگاهی گذرا به ازبکستان»، مشکوه، شماره ۴۹.
- ۴- آقایی، داوود (۱۳۸۳) سازمان‌های بین‌المللی، تهران: نشر نیکان.
- ۵- انصاری، حسین (۱۳۸۳) «تطبیق ژئوپلیتیک ایران قبل و بعد از انقلاب اسلامی»، نشریه سیاست روز.
- ۶- امیراحمدیان، بهرام (۱۳۹۰) «بازتعریف اکو و تبدیل آن به سازمانی جهانی»، ماهنامه بین‌المللی اقتصادی، سال ۱۸.
- ۷- بیات، محمود (۱۳۸۶) دیپلماسی دیجیتال پژوهشی در دیپلماسی معاصر، تهران: نشر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- ۸- بی‌نا (۱۳۷۳)، «اقتصاد قزاقستان»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال سوم، شماره ۷.
- ۹- پیشگاهی فرد، زهرا (۱۳۸۷)، «جایگاه افغانستان در ژئواستراتژی نظام نوین جهانی»، نشریه علوم جغرافیایی ج ۸، شماره ۱۱.
- حسینی، میرعبدالله و هومن، تقی (۱۳۸۶) مطالعه تطبیقی شاخص‌های اقتصاد کلان بین‌الملل کشورهای عضو اکو در جریان فرایند منطقه‌گرایی، مجله دانش و توسعه، شماره ۲۰.
- ۱۰- خجسته‌نیا، حسین (۱۳۸۹)، «ایران - افغانستان، ارتباط ریلی، درآمدی بر ساز و کار حمل و نقل چند وجهی برای همکاری منطقه‌ای»، فصلنامه روابط خارجی، سال دوم، شماره ۵.
- ۱۱- خجسته‌نیا، حسین (۱۳۷۸)، «افغانستان قلب آسیا یا پایان دنیا»، پیام هامون.
- ۱۲- دولت‌آبادی، بصیر (۱۳۸۲)، شناسنامه افغانستان، تهران: وزارت ارشاد
- ۱۳- زرقلانی، سیدهادی، رنجکش، محمدجواد؛ اسکندران، منصوره (۱۳۹۳) دیپلماسی شهری، تحلیل نقش شهرها به عنوان بازیگر جدید عرصه روابط بین‌الملل، مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال پنجم، شماره بیستم.

Weak», Central Asia-Caucasus Institute(CACI).
31-World Bank(2006), «Interim Strategy note for Islamic Republic of Afghanistan», Report April12, No357.

منابع اینترنتی

32-http://www.afghan-information.mihanblog.com
33-http://www.uzbek.irib.ir/Persian/4435
34-http://www.iransharghi.com/index.php?newsid=7
35-http://www.iranseda.ir/full item/?g=835609
36-http://www.iranparto.com
35-http://www.strategicreview.org/1390/09/22
36-http://www.iccima.ir

۳۷-صفوی، سلمان(۱۳۸۹) دیپلماسی شهری

- ۱۴- سیزو، الکساندر و همکاران (۱۳۹۴) دیپلماسی شهری، ترجمه:محمد جواد رنجکش و منصوره اسکندران، تهران:انتشارات انتخاب.
- ۱۵- شاریف، آلیشر(۱۳۷۲)، «ازبکستان کشوری کشف نشده»، ترجمه قاسم ملکی، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال اول، شماره ۲.
- ۱۶-شهابی، سهراب(۱۳۷۱)، «مروری بر وضعیت اقتصادی جمهوریهای آسیای مرکزی»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال اول، شماره ۲.
- ۱۷-عباسی، ابراهیم و رنجبردار، مجید(۱۳۹۰)، «کمکهای مالی ایران به افغانستان: اهداف و آثار اقتصادی آن»، فصلنامه روابط خارجی، سال سوم، شماره ۳.
- ۱۸-فشارکی، فریدون(۱۳۷۲)، «آسیای مرکزی و قفقاز: چشم انداز نفت و همکاری»، ترجمه مرضیه ساقیان، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال اول، شماره ۴.
- ۱۹-کاستلز، مانوئل(۱۳۸۰) عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ جلد اول، ترجمه احد علیقلیان، افشین خاکباز، حسن چاوشیان، تهران: نشر طرح نو.
- ۲۰-کولایی، الهه و الهمرادی، آزاده(۱۳۹۰)، «سیاست انرژی روسیه در آسیای مرکزی»، فصلنامه راهبرد، سال بیستم، شماره ۶۱.
- ۲۱- کریمی، حسین(۱۳۷۵)، ترکمنستان، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- ۲۲-گل شیرازی، حسن(۱۳۸۰)، «نگاهی به توسعه نفت و گاز طبیعی در قزاقستان»، اقتصاد انرژی، شماره ۲۵.
- ۲۳-معاونت سیاست خارجی و روابط بین الملل مرکز تحقیقات استراتژیک(۱۳۷۱)، «وضعیت کلی انرژی در شوروی»، فصلنامه راهبرد، سال اول، شماره ۱.
- ۲۴-نصرت، نسری(۱۳۷۲)، «بداشتی از گزارش بانک جهانی»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال اول، شماره ۴.
- ۲۵-هاشمی، رضا(۱۳۸۰)، «وضعیت اقتصادی قرقیزستان»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۳۱.

لاتین

26-Khanna, Parag (2010)Beyond City limits, The Age of Nation is Over. The New Urban Age Hasbegun, Sep/ oct.
27-Koolae, Elaheh(2010)The Economic Cooperation Organization (ECO) Achievements and Prospects, Tehran: university of Tehran press.
28-Kotkin, Joel(2010) Urban Legends, Why Suburbs, Not Cities, Are the answer, sep/oct.
29-Plano, Jack.C and Olton, Ray (1988) The International Relations Dictionary, western michigan university.
30-Medrea, Sergey(2008), «Russian – Tajikistan Relations: Politics of The Strong and The

۱۱۷

فصلنامه علمی
مطالعات فرهنگ
دیپلماسی، سال اول،
شماره ۱، بهار ۱۴۰۱

۱۱۶

ظرفیت دیپلماسی
شهری مشهد و تأثیر
آن بر نقش ایران در
ژئوپلیتیک منطقه اکو